

Миле Недељковић

КРУШЕВАЧКА НАХИЈА У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

Мало је предеоних целина које су историјом тако богате као што је то крушевачка област. Без обзира на то како се у последњих неколико векова геополитички и административно-управно сврставала предеона област у којој се налазе Крушевац и његова околина, она је, сама по себи, представљала посебну вредност, значајну подједнако и за нас и за све солдатеске које су овуда војштиле и режиме који су ту успостављани. Самим тим, мало је области које су толико разних недаћа и често неотклоњивих напасти и сваке зле среће током овог времена претуриле преко главе. Можемо, без бојазни да ћемо што несмотрено рећи, подсетити на једну судбинску очигледност: и у најпреломнијем тренутку наше новије историје, првом српском устанку, тешко је наћи парњака Крушевцу у погледу злехуде ратне ломности јер, како је то лепо уопштио Милан Ђ. Милићевић, „Крушевац је на путу победилачким војскама“ (11, 722).

О Крушевцу и околини је често и врло исцрпно писано у више научних дисциплина. Но, може се запазити да је управо о Крушевцу и околини у времену првог устанка недовољно писано, поготову у ентолошкој науци. Чак је и у две пригодне, обимне и репрезентативне књиге „Шест векова Крушевца“ и „Крушевац кроз векове“, у историјском погледу, овај период у првој овлашно дотакнут, а у другој најпросто заобиђен, чим се, наравно, не умањује вредност посебних радова који су њима обухваћени. У тежњи да овај период буде подбробније испитан, говорићемо о Крушевцу и околини у последње две године државе првога српскога устанка, држећи се пре свега података које о томе садржи Деловодни протокол Карађорђа Петровића.

Као најопсежније сведочанство Србије Карађорђевог времена, Деловодни протокол, вођен у Тополи, у престоној Вождовој резиденцији, пружа непроцењиво драгоцену грађу за етнолошка проучавања. Од његових сачуваних 1138 нумера, 102 се односе на Крушевачку нахију, што значи да је безмало свако једанаесто писмо које је упућивано из Вождове канцеларије у Тополи на непосредан начин дотичало Крушевачку нахију, тичало се њених житеља, не само водећих личности него и најобичнијих људи из народа, као и питања

укупног друштвеног живота у њој. Оволика учесталост писама, заповести, пресуда, упутстава и тражења која се односе на Крушевачку нахију објашњава се и нарочитом важношћу коју је ова област имала у војничком, управном, економском и друштвеном погледу за целу земљу.

По паду првог устанка Крушевачка нахија је била две деценије ван српских граница, па услед тога ни Вук Ст. Карацић, утемељивач наше нововремене науке и историчар-савременик, није могао да је опише и опише, на шта се у „Даници“ за 1828. годину жали, јер му „остају још села Крушевачке нахије, од каји имена за сад нијесам могао добити“ (8, 362). Осим ове значајне празнине, може се рећи и да су грађански историчари углавном неправедни када пишу о појединим историјским догађајима, стављајући у први план само водеће личности, а превиђајући такву маленкост какву представља — народ. На многим местима је тако записано да је овај или онај војсковођа заузео или ослободио Крушевац као да је то учинио сам или да је управљао и стајао на челу тај или онај виђени човек, угледник и моћник.

Зато, овде, остављамо по страни водеће личности крушевачког краја у првом устанку, чијем се укупном делу и јунаштву ништа не умањује изузев што наш извор, Деловодни протокол, већину од њих не слика баш у најповољнијем светлу. Они се међусобно преганају, терају и споре, са доста осиности, пизме и ината, често и сасвим непотребно — око ливада, винограда (1, 955), њива (1, 942), или воденица (1, 911; 930). Али, није свуда реч о међусобном трвењу и грамзивости великаша јер су посезали и за имовином обичног света — одузимали људима иметак. Дирљиво делује заповест Карађорђевог Чолака Анти Симоновићу да се поштено опходи и не пљачка (1, 806), или војводи Ристи и Нешку Прокупачком „без свакога изговора да се окачу сиротињски ливада“ (1, 837).

Откуда толика важност ливада, кад се војводе и кнезови око њих отимају, па не прежу ни од тога да их насилно присвоје од народа? Ако имамо у виду да се у двадесет нумера Деловодног протокола које се односе на Крушевачку нахију помињу коњи, у то време сталне војне мобилности изузетно драгоцени, посредно се објашњава и толика важност ливада. Лежећи на важном транзитном подручју, пред сталном опасношћу од непосредне навале непријатеља, Крушевачка нахија је опслуживала три значајна упоришта као што су шанчеви Шиљеговац и Топољак на моравском путу и Кошетин према јужном делу, а њено становништво је представљало, према војном плану, најзначајнију људску и стратешку резерву. Јер, како стаји у Карађорђевом упутству главнокомандујућем овог дела фронта, од Моравице до Топољака, Антонију Ристићу Пљакићу, он треба „са резервом да сматра и лево и десно“ (1, 1686).

Ко је та резерва и ко је становништво Крушевачке нахије у Србији Карађорђевог времена? Може се рећи да је у народном погледу Крушевачка нахија тада бастион ослобођене Србије. Осим становништва које се ту налазило пре устанка, спремно се придружујући, поготову после Иванковца, устаничкој војсци, у Крушевачкој нахији се налазе врло бројне придошле породице са Косова, из Топлице,

Лесковачког Поморавља и Јабланице. Оне се ту налазе предвођене својим војничким старешинама, војводама (Риста Исајловић Прокупачки, Стреља Петровић-Лесковачки, Радисав Вучитрнски) и кнезовима (Непко Поповић Прокупачки, Момир Лесковачки и др.). Особито је била бројна лесковачка емиграција, па се тако и у Деловодном протоколу помињу лесковачки кметови и кнезови (1 1488). Деловодног становништва био је размештен и по Шумадији (17, 12), у беличкој кнежини Јагодинске и јасеничкој кнежини Крагујевачке нахије.

У Деловодном протоколу се виде и рођачке везе становништва у Крушевачкој нахији са житељима Тополе (1, 1177), што је податак за етнографско уједначавање, видно је и присуство житеља из Пазарске нахије, из Јошанице и Горњег Ибра (1, 1153). По томе је Крушевачка нахија исто тако етнографски разуђен мозаик као што је и Шумадија. Пред могућим ратним операцијама радикалних размера, какве су се очекивале после Букурешког мира 1812. године, у више писама је препоручивано склањање народа из Жупе преко Мораве, ван путева којима се очекивао упад осветнички расположене турске војске (1, 1314; 1325; 1333; 1582). Да је део овог премештања становништва изведен сведочи и једно сећање учесника у повлачењу последњих војника из неосвојених шанчева Делиграда и Топољака 1813. године (6, 127).

У погледу занимања становништва Крушевачке нахије устрајавају, као у ретко којој области, са подједнаком развијеношћу, осим заната и трговине, земљорадња, сточарство и виноградарство. Имајући дуговеку занатску и трговачку традицију, Крушевац, у којем је, примера ради, у XVI веку занатство било прилично развијено (3, 54), а 1584. године у њему је било 48 дућана (3, 54), остаје и у првом устанку видљив занатски и трговачки центар (1, 793; 807), где се као артикли у Деловодном протоколу помињу со, памук, кафа, оружје (1, 689; 690; 741; 890).

Земљорадња и сточарство су имали нарочиту, вајкадашњу заступљеност у овом крају, прилично насељеном и са знатним царским дажбинама и у XV веку (5, 381). Век касније, 1530/1531. године, лива Крушевац (Алаца Хисар) је добро насељена — 251 село и 34 мезре са укупним приходом 1,287.749 акчи (4, 221—228). Ако задивљује податак да је у турском војном походу, предузетом 1566. године, крушевачка околина имала за војску да прибави — 30.000 овнова и на три коначишта да изнесе по 500 мудова јечма и хлеба по 100.00 акчи (9, 113; 133; 151), ништа мање у првом устанку не задивљује разрез који је стигао једино на Крушевачку нахију да се узме у беглук сваки двадесети овчји брав и свако четрдесето говече (1, 730), што значи да се тиме једино овде обиловало. И житарица је било довољно, не само за становништво већ и за емиграцију и бројне шанчеве и посаде које су биле сталне. Од стоке, осим коња, често се помињу овце, козе и говеда, а само у једном случају и магарци — које су хајдуци претерали из Турске, али је заповеђено да се они одмах врате преко границе (1, 741). По свему судећи, што је приметио Тихомир Р. Ђорђевић, држање магараца у Србији се сматрало стидним и недостојним (2, 2). Има помена и номадског сточарства, али је ту реч о пограничној сезонској испаши, будући да су ратне прилике и успостављање

граница између ослобођене Србије и Отоманске Империје пореметили устаљена сточарска кретања (1, 1573).

Вино и виногради се у Деловодном протоколу помињу у осам нумера, од чега једном у Неготинској крајини, трипут у Шумадији и на четири места у Крушевачкој нахији (1, 955; 1037; 1074; 1231). Вински десетак се помиње само у Шумадији и у Крушевачкој нахији (1, 1296; 1074), где су и иначе позната виногорја. Из других извора сазнајемо да је Карађорђе прибављао жупско вино и слао га као нарочити дар угледницима на страни.

Тегобе одржавања устаничке државе и терет војске, по свему судећи, лакше су подношени у Крушевачкој нахији но и у једној другој пограничној нахији. Овде бунције нису имале успеха, премда је и у кнежини Петра Ђукића било покушаја подбуњивања (1, 1273), а и хајдучија — углавном ситнији преступници и коњокрадице — нити је, у знак отпора, била узела маха нити је била жестока као у неким другим нахијама (Ужичка, Соколска, Ваљевска, Неготинска, Црноречка).

Од обичајно правних установа у Крушевачкој нахији се у Деловодном протоколу изриком помињу *сведочење, суочење и јемство*. Тако је, после суочења неког Петра Цигерџића из Врела (Топола) са Стеваном Поповчетом и Милошем Буљуром, донета пресуда да ова двојица плате дуг Цигерџићу (1, 630; 631). Као сведоци Живану Цукићу, брату протераног војводе Павла, појављују се капетани и кнезови (1, 1360) а за тзв. Цукићеву похару је Антоније Пљакић јамчио момке (1, 1094). Колико је јемство традицијски укорееено види се из Карађорђевог пресуде да се момцима који су пустили из апса оне људе што су кришом продавали коње у Турску одрапи по сто батина, а овим људима — ништа, јер су се кметови за њих подјемчили (1, 1287). И ово неколико примера потврђује да је након турских освајања оживело и дуго одржавано обичајно и српско средњовековно право (14, 359).

Како је већ запажено, „породичне задруге биле су разбијене у ратним годинама, нарочито за време првог устанка“ (16, 164). Од неколико деоба задружних кућа у Србији тога времена које помиње Деловодни протокол, за нас је најзначајнија управо деоба једне породице у Крушевачкој нахији. Војвода Чолак Анта је наплатио самовласно при деоби Луке и Милисава — 11 говеди, 20 коза и једну кобилу с ждребетом и приде им још узео једне мале пушке, а уза све то је још одељенога шибао са 50 и друге укућане са 150 батина (1, 1060), па му је Карађорђе наредио да то све врати. Може се, дакле, замислити колика је била и са каквим иметком задружна кућа, при чијој је деоби „судијски“ део био оволики и овакав. И у другој деоби која се помиње у Крушевачкој нахији није било без спорења, па је тако стари капетан, војвода Ђорђе Симић, који је својевремено као фрајкорски капетан ударио једног свог војника — а то је лично Карађорђе Петровић — лубеницом по глави (12, 641), морао да се умеша због исета Радосава Матејића (1, 1287).

Задивљује како се из метежа пред пропаст Србије уопште стиже из Карађорђевог канцеларије да размишља о минералним водама, али „будући да минералне воде крушевачког краја имају нешто више не-

го све воде те врсте у Србији“ (11, 706), налог да испита „киселе воде“ стигао је војводи Ђорђу Симићу (1, 1492).

Има чудне, и неодољиве, симболике у чињеници да је последње писмо које је Карађорђе упутио из Тополе, протоколисано у Деловодном протоксу, упућено у Крушевац (1, 1735), старом капетану, а сада војводи Ђорђу Симићу, који је стајао над осталим војводама Крушевачке нахије, од којих Константин Ненадовић наводи девет (13, LIV). Јер, упориште које је бранила крушевачка војска, Топољак, напуштено је, неосвојено, када је сваки даљи отпор постао беспредметан на шест недеља по паду Београда и Смедерева. Тај најодлучнији отпор, када је Србија посртала на бојном пољу, пружила је крушевачка војска. Њу је, заправо, уз нешто Шумадинаца, сачињавао наоружани народ Крушевачке нахије, сједињен са избегличким одредима из Лесковачке, Прокупачке и Вучитрнске нахије. Према једном податку Исидора Стојановића ових војника је било три хиљаде (15 регистар).

Како је о Крушевачкој нахији у првом српском устанку писано само крзо штур помен заузећа града (7, 103—107), уз навођење војних збитиха и истакнутих личности, (18, 27), или је тај период само овлашно дотицан (10, 15—16), сматрали смо за неопходно да укажемо на податке, премда ни они не дају пресек народног живота у целини, који се налазе у Деловодном протоксу Карађорђа Петровића, али су, ван сваке сумње, значајни — као карика која недостаје — у расветљавању живљења и рада у Крушевачкој нахији у том, по много чему преломном и далекосежном, историјском времену.

ЛИТЕРАТУРА

1. Деловодни протокол Карађорђа Петровића, Арх. САНУ, Бгд, инв. бр. 1399.
2. Тихомир Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, Бгд, 1922.
3. Олга Зиројевић, *Крушевац у XVI и XVII веку*, Зборник Историјског музеја Србије, св. 11—12, Бгд., 1975.
4. Олга Зиројевић, *Крушевачки санџак у светлости турског пописа 1530/31. године*, Лесковачки зборник, VIII, Лесковац, 1968.
5. Олга Зиројевић, I Ерен, *Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444—1446)*, Врањски гласник, књ. IV, Врање, 1968.
6. Из успомена архимандрита Саве Петровића (у књ. *Грађа за историју првог српског устанка*, у редакцији Радослава Перовића), Бгд., 1954.
7. Буда Илић, *Историја Крушевца 1371—1941*, Крушевац, 1971.
8. Вук Караџић, *Даница за 1827*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. осма, Београд, 1969.
9. Ešref Kovačević, *Muhimme defteri, dokumenti o našim krajevima*, Sarajevo, 1985.

10. Чед. Марјановић, *Споменици стогодишњице ослобођења Крушевца 1833—1933*, Бгд., 1933.
 11. Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Бгд., 1876.
 12. Милан Ђ. Милићевић, *Поменик*, Бгд., 1888.
 13. Константин Н. Ненадовић, *Живот и дело Карађорђа*, Бгд., 1884.
 14. Никола Павковић, *Обичајно право*, Енциклопедија Југославије, Загреб, МСМЛХV, том 6.
 15. Исидор Стојановић, *Деловодни протокол Карађорђа Петровића*, Бгд., 1848.
 16. Видосава Стојанчевић, *Становништво и обичаји крушевачког краја у 19. веку (1833—1878)*, (у књ. *Крушевац кроз векове*), Крушевац, 1972.
 17. Владимир Стојанчевић, *Први српски устанак и лесковачки крај*, Лесковачки зборник, II, 1962.
 18. *Шест Векова Крушевца*, Крушевац, 1971.
-

Mile Nedeljković

Le département de Krouševac pendant le premier soulèvement serbe

Le Protocole de Karageorge Petrovich (Karadorde Petrović) conservé pour les années 1812. et 1813, appartient aux ressources historiques du premier rang. Malheureusement, cette ressource, extrêmement importante, n'est suffisamment usée dans l'ethnologie. L'auteur indique, par l'intermédiaire des faits de ce document, la vie sociale de cette époque dans la département de Kruševac. Ces faits sont encore plus importants du point de vue que le département de Kruševac est annexé à la Serbie en 1833, s'est pourquoi il n'y en avait pas beaucoup de nouvelles.
